

Crkveno ustrojstvo IV.—VII. vijeka.

Ecclesiastica organisatio IV.—VII. saeculum.

Summarium.

Saecula IV.—VII. constituunt etiam in evolutione ecclesiasticae organisationis splendidissimam epocham. Dioeceses in neoconversis regionibus erigebantur hac in periodo per vicinos metropolitans, in territoriis vero erectarum novae creabantur cum consensu synodi provincialis. Ultimum firmatur etiam actis synodi habitae Salonae a. 533. Χορηγισμοί prioris epochae adnumerabantur iniucundis apparitionibus. Ideo eorum potestas primum restringebatur, ac demum radicaliter extinguebatur. Eo magis evolvebatur systema parochiale. Episcopi iam prioribus saeculis in Ecclesia magna gaudebant auctoritate, his vero etiam in statu politico. Impeditos episcopos in functionibus episcopalibus vel sacerdotalibus adjuvabant vel supplebant nunc episcopi coadiutores, nunc vicini collegae, nunc vero archipresbyteri vel protopresbyteri. In administratione episcopi adjuvabantur potissimum per archidiaconos vel protodiaconos. In ulteriori evolutione metropolitici systematis respiciebatur organisatio imperii romani. Ideo et occurrunt tres species metropolitaram: simplices, maiores et magni. Simples ordinarie residebant in principalibus urbibus provinciarum romanarum respondebantque earum praesidibus. Eorum erat convocare ac praesidere synodis provincialibus, electiones suffraganeorum confirmare, eos consecrare, contra eos appellationes acceptare etc. Quoniam metropolitae inde a s. VI. in genere solebant etiam archiepiscopi appellari, ideo superflue apud nos inquirebatur specialis basis archiepiscopatus salonitani. Eodem modo, quo simplices metropolitae praeerant pluribus episcopis, maiores ac magni praeerant pluribus metropolitans. Maiores metropolitae aequiparabantur dignitate vicariis politicarum diocesum, magni autem praefectis politicarum praefectarum. De numero maiorum metropolitaram erant, non solum orientales exarchae, sed etiam occidentales vicarii apostolici ac carthagenensis primas. In Illyrico vicarium apostolicum invenimus Thessalonicae, ast probabile est hae praerogativa serius ornatum fuisse etiam archiepiscopum Justinianae Primae. Magni metropolitae solebant inde a s. V. titulis quoque honorari patriarcharum, unde eorum etiam territoria patriarchatum denominationem sortita esse noscimus. Numerabantur vero quinque, quorum tres: romanus, alexandrinus et antiochenus

venerabili gloriabantur antiquitate, quam caeteri: hierosolymitanus et constantinopolitanus non nisi desiderabant. His non obstantibus constantinopolitanus cursu temporis secundum in locum intrusus est, quia et *Κωνσταντινουπόλις* Nova censebatur Roma. Praeterea huic anachronismo iam s. VI. pariter in oriente accessit theoria de pentarchia ecclesiastica, in qua semen iacebat lugubris serioris schismatis orientalem inter et occidentalem Ecclesiam. Romanorum quoque Pontificum primatus insigniter evolutus est. Plurima sunt historica documenta, e quibus luculenter apparet non solum totam christianitatem consciam fuisse primatialis romanorum Pontificum potestatis, sed etiam romanos Pontifices hac usus esse. Demum specialem praeeminentiam comitabantur speciales tituli. Res maioris momenti solebant pertractari in synodis, e quibus plurimum venerabantur concilia oecumenica. Ad valorem oecumenicorum conciliorum non requirebatur romanorum Pontificum convocatio nec expressa approbatio, sed saltem aliqualis participatio.

1. OPĆI POGLED.

Crkveno se ustrojstvo doduše prema potrebnama razvijalo, kako je to već poznato,¹ i tijekom prvih triju vijekova. Ali to se napose događalo u drugom razdoblju crkvene prošlosti, pa se ovo razdoblje pravom može i s te strane nazvati sjajnim razdobljem. Razloga je tomu bilo više. Ponajprije Crkva je u IV. vijeku stupila s državom u prijateljske veze; kler u državi zauzeo vrlo odlično mjesto; kršćanstvo nailazilo na mnogobrojne nove pristaše, ne samo po gradovima, nego i po selima i t. d. Prema tome je jasno, da se ni crkveni ustav nije mogao petrifikovati u oblicima prvih triju vijekova, nego se morao prema duhu vremena i okolnosti sve više razvijati i prema gori i prema doli. Činjenica je, da se Crkva pri tome mnogo povadala za državnim ustrojem. A to posebi nije bilo nikakovo zlo. Naprotiv, bilo je i po Crkvu i po državu korisno, da im se u istim mjestima nalaze zastupnici jednakoga dostojanstva. Ali zlo je bilo, što se iz toga na istoku tijekom vremena ispoljila teorija o crkvenoj pentarhiji, u kojoj se krilo sjeme kasnijega raskola između istočne i zapadne Crkve.

2. BISKUPIJE.

a) Osmutak i cijepanje.

Sa širenjem kršćanstva množile su se i biskupije, što su i poslije Milanskoga Ukaza ostale glavnim temeljem crkvenoga

¹ Dr. Jelenić, Povijest Hristove Crkve, I., str. 115.—129.

ustrojstva. U krajevima, što su se istom pokrštavali, biskupije su osnivali susjedni metropolite. Preopsežne i prenapučene biskupije mogle su se cijepati uz privolu pokrajinskih sabora. Prema tome je i solinski sabor god. 533. dopustio, da se u Dalmaciji na području solinske nadbiskupije za »Sarsenterum«, »Mucurum« i »Ludrum« posvete novi biskupi.² A kada je izatoga i Andrija, biskup Nove Bestve (Bistua Nova, kod današnje Zenice u Bosni) predložio, da se i njegova biskupija razdvoji, te se »bazilike« od Kopele i Arene (a loco Copella et Arena) do solinske nadbiskupije predadu novome biskupu, sabor to odgodj za bolja vremena (cum divinitas propitiata concesserit).³ Po biskupijama su se malo pomalo razvile

b) Župe.

Po selima je bilo crkava i u III. vijeku, a u ovome su se razdoblju s daljnjim pokrštavanjem sela sve više množile. U njima su ispočetka djelovali seoski ili zemaljski biskupi (*ἐπίσκοποι τῶν ἀγρῶν, χωρἐπίσκοποι*), koji su bili, kao što je to već spomenuto, sada pravi biskupi, a sada prosti svećenici.⁴ Ali seoski biskupi, ukoliko su to bili pravi biskupi, u ovome su razdoblju postali nemilom pojavom. Pravom se držalo, da s njih trpi biskupsko dostojanstvo. Stoga su se počeli u svome djelovanju najprije ograničivati, a zatim posve dokidati. Tako su im sabri u Ankiri god. 314. i u Antiohiji god. 341. zabranili bez dozvole gradskih biskupa rediti svećenike i đakone.⁵ Još su dalje pošli sabori, što su se održali u Sardici god. 343.—344. i u Laodikeji god. 360. Sardički sabor, zabrinut za biskupski ugled, zabrani ubuduće rediti biskupe za sela i manje gradove,⁶ a laodikejski odredi, da se seoski biskupi zamijene *periodeutama* (*περιοδεύται*) iliti svećenicima, koji bi prema potrebama zalazili u sela i u svemu ovisili o volji gradskoga biskupa.⁷ Iako ovi kanoni nijesu bili u stanju da

² Farlati, *Illyrici Sacri* tom. II., str. 173.; dr. Rački, *Thomae Archiepiscopi Historija Salonitana*, str. 16.

³ Farlati, *Illyrici Sacri* tom. II., str. 173.; dr. Rački, *Thomae Archiepiscopi Historia Salonitana*, str. 18.

⁴ Dr. Jelenić, *Povijest Hristove Crkve*, I., str. 119.—120.

⁵ Dr. Hefele *Conciliengeschichte*², I., str. 231.—233. i 516.

⁶ Ondje, I., str. 577.—583.

⁷ Ondje, I., 773.—774.

seoske biskupe posve dokinu, to su oni ipak vrlo mnogo doprinijeli razvoju župskoga sustava, na koji se na istoku nailazi u V., a na zapadu u VI. vijeku. Vjerojatno je, da je župski sustav utvrdio Halkedonski Sabor, kada je 6. kanonom zabranio apsolutna ređenja.⁸ Na čelu je svake biskupije stajao po jedan

c) Biskup.

Njegov je auktoritet u Crkvi bio velik i u predašnjem razdoblju, a u ovome i u državi. Biskupi su redovito prebivali po gradovima, a imali su razne dužnosti. Oni su morali, kadgod nijesu bili zapriječeni, osobno propovijedati, liturgiju obavljati, svete sakramente dijeliti, hrizmu i ulja posvećivati, biskupije pohađati, biskupijske sabore sazivati i ovima predsjedati, parnice proučavati i osude izricati, krivce kažnjavati i t. d. Pa kako su u svim duhovnim stvarima bili glavni činbenici, to im je sardički sabor god. 343.—344. zabranio, da preko tri nedjele izbivaju izvan svojih biskupija. Drugi je razlog ovoj zabrani ležao u tome, što bi se manje učevni biskupi mogli omalovaživati, ako bi u njihovoj biskupiji dulje vremena boravio i propovijedao, učevniji biskup.⁹

d) Biskupski saradnici.

Na razne smo biskupske saradnike naišli već u prvome razdoblju crkvene prošlosti. Bili su to: seoski biskupi, svećenici, đakoni, podđakoni, akoliti, egzorciste, štoci, vratari, đakonise i t. d.¹⁰ Na mnogo veći i različitiji broj saradnika nailazimo u ovome razdoblju, a to zato, jer je proširenje biskupskoga djelokruga tražilo ili da se neka predašnja saradništva dalje razviju ili da se posve nova zavedu. Među nove saradnike spada u prvome redu pomoćni biskup (episcopus coadjutor). Pomoćne su biskupe tamo od IV. vijeka običavali uzimati oni biskupi, koji su postali s kogamudrago razloga (starost, bolest) nemoćni. Tako je Valerije, hiponski (Hippo, danas Bona u Africi)

⁸ Ondje, II., str. 510.—511.

⁹ Ondje, I., str. 591.—594.; Kard. Hergenröther - Dr. Kirsch, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte⁵, I., str. 473.

¹⁰ Dr. Jelenić, Povijest Hristove Crkve, I., str. 117.—120.

biskup uzeo sebi za pomoćnoga biskupa Augustina, a Maksim, jeruzalemski biskup, Makarija. Ovi su redovito zamjenjivali biskupe, koji su ih uzeli za pomoćnike (coadjuti episcopi) ili posve ili samo djelomično, prema tome, da li su biskupi, koji su ih uzeli za pomoćnike, posve ili samo djelomično onemogli. Je li pak koji biskup bio samo privremeno zapriječen, onda je za one svećeničke čine, što ih prosti svećenik nije mogao valjano obaviti, tražio pomoć od susjednoga biskupa. A ako su čini bili taki, da ih je mogao valjano obaviti i prosti svećenik, onda ga je u takim slučajevima zamjenjivao pročelnik svećeničkoga zbora, koji se na istoku obično zvao proto-prezbiterom (*πρωτοπρεσβυτερος*) a na zapadu arhiprezbiterom (archipresbyter). U upravnim i sudskim stvarima biskupa je pomagao pročelnik đakonskoga zbora, koga su istočnjaci obično nazivali, kao i u prvome razdoblju,¹¹ proto đakonom (*πρωτο; διάκονος*), a zapadnjaci arhiđakonom (archidiaconus). Njegov se ugled dotle razvio, da je izgledao većim od arhiprezbitera. Kada se razvio župski sustav, onda su biskupe na selima zamjenjivali župnici, uz koje, barem na zapadu, svejednako djeluju i seoski biskupi. Župnici su se u najstarije doba nazivali pučkim ravnateljima (presbyteri regentes plebem), crkvenim ravnateljima (rectores ecclesiarum), pučanima (plebani), tek kasnije parosima (parochi), a njihova područja parohijama (parochiae). Hermentute su prevađali narodu, koji nije razumijevao liturgijski jezik, one odlomke, što su se pod liturgijom čitali, kao i propovijedi, što su se tom prigodom držale. Paramonara ili prosmonara ili manzjonara (*παραμονάριοι; προσμονάριοι*, mansionarii) je bila dužnost čuvati pojedine crkve; ekonomia (*οικονομοι*, vicedomini) upravljati biskupijskim dobrima; braniča (*ἐκδικιοι*, defensores) braniti crkvena dobra i njezine povlastice, a parabolana (*παραβολάνοι*) njegovati bolesnike. Sindeli (*σύνκελλοι*, syncelli) su bili biskupski tajni savjetnici.¹² Napokon amo spadaju: bi-

¹¹ Ondje, I., str. 117.—118.

¹² O postanku i razvoju sindelstva проф. Поповић и др. Стојков пишу sljedeće: „Од како су — vele — епископи бирани из средине монаха доводили

lježnici (*νοτάριοι*), ili pisari (*γραφείς*), arhivari (*καρτοφύλακες*) i t. d.

3. METROPOLIJE.

a) Obilježje razvoja.

Konstantin Veliki bijaše čitavo rimsko carstvo podijelio na četiri prefektore (praefectura, načelništvo): istočnu, iliričku, italsku i galsku. Istočnoj prefekturi su pripadali: Istok u užem smislu (rimске azijske pokrajine), Egipat u širem smislu (Egipat u užem smislu, Libija, Tebajida) i Trakija; iliričkoj: Istočni Ilirik (Illyricum Orientale) i Zapadni Ilirik (Illyricum Occidentale) ili Pravi Ilirik (Illyricum Proprium); italskoj: Italija i Afrika, a galskoj: Galija, Španija i Britanija. Svaka se prefektura cijepala na više dijeceza (dioecesis) ili vikarija (vicaria, namjesništvo), a svaka dijeceza ili vikarija na više provincija (provincia, pokrajina). Tako se poimence ilirička prefektura dijelila na tri dijeceze: Makedonija, kojoj je pripadala i Grčka, s glavnim gradom Solumom (Thessalonica), Dakija možda s glavnim gradom Sardikom (Sardica, Sredec, danas Sofija u Bugarskoj) i Zapadni Ilirik s glavnim gradom Sirmijem (Sirmium, danas Mitrovica). Međutim je god. 379. od iliričke prefektore otcijepljena zapadnoilirička dijeceza i pripojena italskoj. Zapadnoilirička dijeceza je brojila 6 provincija (Dalmatia, Pannonia Superior, Savia, Pannonia Inferior, Noricum Mediterraneum i Noricum Ripense), dakijskom 5 (Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania i Praevalis), a makedonskom također 6 (Macedonia, Achaia, Thessalia, Epirus Vetus, Epirus Nova i Creta).¹⁸ Na čelu pojedinih prefektura stajali su prefekti ili načelnici (praefectus praetorio), na čelu provincija ili vikarija vikari (vicarius, namjesnik), a na čelu provincija rektori (rector, ravnatelj) ili predsjednici (praeses, predsjednik). Za ovim se ustrojstvom

су обично [са собом и монахе, с којима су и као епископи проводили манастирски живот, и ти монаси су се називали синђели (*συνελλοι*, *syncelli*, који су заједно с неким у ђелији), који испрва не имајаху никаквог официјалног значаја, али наскоро услед непрестаног опћења са епископом постадоше тајни саветници епископа и вођоше до великог значаја и угледа.“ Проф. Поповић — др. Стојков, Опћа црквена историја, I., стр. 493.

¹⁸ Dr. Cherier, *Institutiones historiae ecclesiasticae*, I., str. 146.—152.

bijaše pvela i Crkva, kao što se to posve jasno vidi iz kanona pokrajinskoga sabora, što se održao u Antiohiji god. 341.¹⁴ i općega, što se održao u Halkedonu god. 451.¹⁵ Stoga se u ovome razdoblju i susrećemo s trima vrstama crkvenih metropolija.

b) *Proste metropolije.*

Ove su se sterale područjima rimskih pokrajina. Razvoj je iliričkih metropolija omela narodna seoba. Pred Hrvatima se najduše održala solinska metropolija. Tamo od VI. vijeka i solinski se biskupi nazivaju nadbiskupima, kojim su se naslovom prije kitili jedini patrijarhe i egzarhe. Benediktovac Amelli je držao, da su taj naslov solinskim biskupima podijelili pape, ali dr. Bulić i dr. Bervaldi to osporavaju. Kao razlog tome navode činjenicu, da ih pape u svojim pismima ne nazivaju, do samo — biskupima. »U nijednom — vele — pismu, bilo koga Pape, u kojim se — bilo direktno, bilo indirektno — govori o Dalmatinskoj Crkvi, ne kaže se, da bi Solin bio sijelom nadbiskupa. Pa ni u ciglom od trideset i sedam pisama, pisanih od Pape Grgura Velikoga biskupima solinskim, pa biskupima po Dalmaciji, namjesnicima i t. d. — izim jednoga biskupu Natalu, i to veoma sumnjiva — u sporu, koji bijaše nastao medju Solinom i Rimom... nema ob ovomu nikakva spomena. Ipak od nekog doba biskupi Solina smatrali su se nadbiskupima, o čemu nema sumnje.«¹⁶ Pa kada ih Rim nije učinio nadbiskupima, a činjenica je, da su se oni ipak smatrali nadbiskupima, onda dr. Bulić i dr. Bervaldi misle, da ih je mogao nekom prigodom carigradski patrijahat proglasiti nadbiskupima.¹⁷ Ali sva je ta kombinacija posve suvišna. Solinski su biskupi dobro znali, da stoluju u glavnome gradu (*μητρόπολις*) rimske pokrajine Dalmacije. Usto su dobro znali, da su svi biskupi, koji stoluju po središnjim pokrajinskim gradovima, barem prema kanonima Halkedonskoga Sabora, ujedno i metropolitne odnose pokrajine.¹⁸ A tamo od VI. vijeka, ne samo

¹⁴ Dr. Hefe, Conciliengeschichte², I., str. 516.

¹⁵ Ondje, II., str. 516.—517., 520.—521. i 527.—536.

¹⁶ Dr. Bulić - dr. Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa, str. 48.—49

¹⁷ Ondje, str. 49.

¹⁸ Dr. Hefe, Conciliengeschichte², II., str. 520.—521.

solinski, nego su se i ostali metropolite običavali i nadbiskupima nazivati.¹⁹ Prava su se i dužnosti prostih metropolita u ovome razdoblju označila posebnim zakonima. Oni su imali pravo, odnosno dužnost, sazivati i ravnati pokrajinske sabore, potvrđivati ili zabacivati izbore svojih sufragana, sufragane posvećivati, primati prizive i voditi istrage protiv sufragana i sufraganskih osuda i t. d. Osim pravih metropolita ili nadbiskupa nalazilo se i počasnih.²⁰

Na istoku se metropolitski sustav potpuno razvio i prije IV. vijeka. Na zapadu se na potpun razvoj nailazi najprije u Africi. Afrička je crkva već u IV. vijeku imala potpun metropolitski sustav, ali taj je bio svoje vrsti. U Africi naime sve do VI. vijeka metropolitska prava i metropolitske dužnosti nije vršio zapravo pokrajinski metropolit, nego najstariji pokrajinski biskup, pa stanovao taj i u neznatnijem mjestu. Ovaj se obično zvao primasom, senijorom ili biskupom prve stolice. Nu primas je svih afričkih primasa vazda bio kartaški primas.²¹

c) Više metropolije

stoje u redu dijeceza, a njihovi pročelnici u redu političkih vikara. Više su metropolije sačinjavale ponajprije tri istočne egzarhije: kezarejska, efeška i heraklejska. Na čelu egzarhija je stajao po jedan egzarh.

Kezarejska je egzarhija brojila 8, a kasnije 13 pokrajina, što su se sterala Kapadokijom, Galatijom, Bitinijom, Paflagonijom i t. d. U okviru efeške egzarhije nalazilo se 10, a kasnije 12 pokrajina. Ove su se širile Azijom, Lidijom, Pamfilijom, Helespontom, Pizidijom, Likaonijom, Frigijom, Likijom i Karijom. Na heraklejsku je egzarhiju spadalo 6 pokrajina: Evropa, Trakija, Balkan (Haemus Mons), Rodope, Dolnja Mezija (Moesia Inferior, pokrajina između Balkana i Dunava) i Skitska.²²

Ono, što su na istoku bili egzarhi, to su u Africi bili kartaški primasi.²³ A odnošaj je između istočnih egzarha, odnosno kartaških primasa, i prostih metropolita, odnosno prostih primasa, i biskupa, što su ovim bili potčinjeni, bio isti, na koji smo već naišli između prostih metropolita,

¹⁹ Buchberger, Kirchliches Handlexikon, II. str. 954.

²⁰ Dr. Hefele, Conciliengeschichte², II., str. 516.—517.

²¹ Kard. Hergenröther—Dr. Kirsch, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte⁵, I., str. 480.

²² Natalis Alexander-Roncaglia, Historia Ecclesiastica, IV., str. 286.; dr. Weiss, Historia Ecclesiastica, I., str. 405.

²³ Natalis Alexander-Roncaglia, Historia Ecclesiastica, IV., str. 287.—288.; dr. Weiss, Historia Ecclesiastica, I., str. 408.

odnosno prostih primasa, i biskupa, što su ovim potčinjeni. Ali crkvena nas prošlost upućuje na još jednu vrst viših metropolita. Bili su to oni apostolski namjesnici (apostolici vicarii), koje su pape tamo od IV. vijeka postavljali po udaljenim krajevima svoje prostrane patrijarhije i koji su u povjerenim im predjelima vršili onu vlast, što su im je rimski patrijarhe podjeljivali. Takovim su namjesnicima bili metropolite: u Španiji seviljski (Hispalis, Sevilla), u Galiji arlski (Arelate, Arles), u Istočnome Iliriku ispočetka solunski, a kasnije, kako se barem čini, i solunski i Justinijane Prve (Justiniana Prima).

Kadno se naime god. 379. Zapadni Ilirik pripojio italskoj prefekturi, onda se ilirički prefekat preselio iz Sirmija u Solun. Tim se naravno podigao ugled ovoga grada, ne samo u političkome, nego i u crkvenome pogledu, pa je shvatljivo, zašto su kasnije pape baš solunske metropolite proglasivali svojim istočnoilirskim namjesnicima. Ali kada se zacario Justinijan I. (527.—565.), odlučio je da proslavi svoje neznatno rodno mjesto Taurezij (*Ταυρησιον*, Tauresium), što je ležalo negdje oko današnjega Skoplja u južnoj Srbiji. Stoga je podigao u njemu više palača i prozvaog ga svojim imenom Justinijana Prva (Justiniana Prima). Izatoga je preselio u nj iz Soluna istočnoilirčkoga prefekta i postavio nadbiskupa, koji je imao biti neovisan od apostolskoga namjesnika u Solunu. Novome nadbiskupu dodijeli: *Dardaniju*, *Preval* (Praevalis ili Dalmatia Praevalitana), *Doljnu Meziju*, a bez sumnje i *Gornju*, jer je ova u crkvenome pogledu potpadala pod Doljnu, *Epir* (Macedonia Secunda), dvije *Dakije* (Dacia Mediterranea i Dacia Ripensis) te jedan *dio Doljnje Panonije*, («*quae est in Baciensi*» ili, kako drugi misle, «*quae est in Bassiensi civitate*»). Ovim su se preinakama pape ispočetka opirali, ali kasnije su ih, kako se čini, tako usvojili, da su u Iliriku postojala dva apostolska namjesnika: jedan u Solunu za one istočnoilirske pokrajine, što nijesu potpale pod nadbiskupa Justinijane Prve, a drugi u Justinijani Prvoj za one pokrajine, što ih Justinijan I. bijaše dodijelio nadbiskupu Justinijane Prve.²⁴ Ali Justinijanov spome-

²⁴ Natalis Alexander-Roncaglia, *Historia Ecclesiastica*, IV., str. 286.—287.; Farlati *Illyrici Sacri* tom. II., str. 185.—191.; Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*, str. 385—395.

nik nije bio duga vrijecka: za doselenja Južnih Slavena propade Justinijana Prva.

d) *Velike metropolije.*

Dok su više metropolije po svome dostojanstvu odgovarale političkim dijecezama, a njihovi pročelnici (istočni egzarhi, kartaški primasi, apostolski namjesnici) političkim namjesnicima, dotle su velike metropolije stajale u redu političkih prefektura, a njihovi pročelnici u redu političkih prefekata. Ispočetka su postojale samo tri, a između ovih je prvo mjesto zauzimala

a) *velika rimska metropolija.* Ova se tamo od V. vijeka protezala preko cijele italske, iliričke i galske prefektore. Da li joj je to i prije bio opseg, o tome se učenjaci još prepiru. Ima naime učenjaka, koji misle, da se ispočetka velika rimska metropolija nije protezala preko granica deseteriju Rimu bližnjih pokrajina (provinciae suburbicariae). Kasnije bi joj se opseg tim lakše proširio, što se vazda vjerovalo, da su rimski biskupi zakoniti našljednici sv. Petra. Iza rimske je slijedila

β) *velika aleksandrijska metropolija.* Prema Nikejskome Saboru aleksandrijska se metropolija širila Egiptom, Libijom i Pentapoljem. Treće je mjesto zauzimala

γ) *velika antiohijska metropolija.* Ova je obuhvatala 15 pokrajina, što su sačinjavale istočnu dijecezu (dioecesis Orientis), a sterale se Sirijom, Fenikijom, Palestinom, Kilikijom, Arabijom, Izaurijom, Mezopotamijom, Osrojem (Osrhoe) i, po svoj prilici, do arijevtva Kiprom.

Prava, što su ih metropolite ovih triju metropolija posjedovali, potvrdio je i Nikejski Sabor. *Nikejski* naime *Sabor 6. kanonom zahtijeva, da se drže stari običaji, prema kojima aleksandrijski metropolit ima vlast nad Egiptom, Libijom i Pentapoljem, kao što to i rimski ima u svojim pokrajinama.* Odmah *izatoga oci Nikejskoga Sabora uzeše u zaštitu antiohijske povlastice,* kao i povlastice, što su ih tada uživale druge pokrajine.²⁵ Povod je ovome kanonu dao likopoljski biskup, kada je suprot starih običaja obavljao ređenja na području

²⁵ Dr. Hefele, Conciliengeschichte², I., str. 388.—403.

aleksandrijske metropolije, Napokon se tijekom ovoga razdoblja starim velikim metropolijama pridružiše dvije nove i to:

δ) *velika jeruzalemska metropolija*. Iza one užasne katastrofe, što je god. 70. zadesila Jeruzalem, ovaj je grad ostao više desetljeća posve neznatan. On se dapače ni onda, kada je Konstantin Veliki nanovo dijelio rimsku carevinu, ne mogaše domoći metropolijskoga dostojanstva, nego morade ostati podređen Palestinskoj Kezareji. Ali otkako je Konstantin Veliki podijelio kršćanima slobodu, a osobito otkako je sagradio u Jeruzalemu veličanstvenu baziliku, otada učestaše hodočašća u »sveti grad«. Tim je opet porastao ugled, ne samo gradu, nego i njegovu biskupu. Radi toga su jeruzalemski biskupi postali pogibeljni kezarejskim metropolitama. Odatle i *Nikejski Sabor*, dok *sedmim kanonom s jedne strane priznade jeruzalemskim biskupima pravo na štovanje* (τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς), *s druge se opet strane morade zauzeti za kezarejska metropolijska prava* (τῆ μητροπόλει σωζομένον τοῦ οἴκετον ἀξιώματος).²⁶ Pa kako se jeruzalemski biskupi ne zadovoljiše pukom čašću, to se borba nastavi. U daljnjoj se borbi osobito istače jeruzalemski biskup Juvenal, koji je na općem efeškome saboru god. 431. kušao dokazati svoje metropolijsko pravo na Palestinu i pomoću lažnih isprava. Napokon jeruzalemski biskupi, što nijesu mogli da poluče na Nikejskome i Efeškome, to poluče *na Halkedonskome Saboru*, na kome *im se dodijeli trostruka Palestina*.²⁷ Uz jeruzalemsku razvila se i

ε) *velika carigradska metropolija*. Otkako je Konstantin Veliki ukrasio Carigrad te ga prozvao svojim imenom (Κωνσταντινουπόλις, Konstantinov Grad) te prenio u nj carski prijestol, otada je počeo da raste ugled i njegovih biskupa, a to sve na račun i viših i velikih metropolita. Već za borbe, što se vodila između pravovjerja i arijevstva, carigradski se biskupi ispoljuju s daleko većim ugledom negoli su ga imali prije ove borbe. A *trećim im se kanonom II. općega crkvenoga sabora*, što se održao u Carigradu god. 381., priznade *počasno prvenstvo odmah poslije rimskih biskupa* (τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεος ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον).

²⁶ Ondje, I., str. 403.—407.

²⁷ Cherier, Institutiones historiae ecclesiasticae, II., str. 66.—67.

i to jedino zato, što je Carigrad Novi Rim (*ὁτιὰ τὸ εἶναι αὐτὴν Νέαν Ῥώμην*).²⁸ Hefele je bio pokušao dokazati, kako je II. opći crkveni sabor carigradskim biskupima dodijelio nad Trakijom i jurisdikciju.²⁹ Istoga su mnijenja i prof. Popović te dr. Stojkov.³⁰ Ali ta su nam gospoda imala ponajprije obrazložiti, zašto o tome šute kanoni II. općega crkvenoga sabora? Još su dalje pošli neki grčki učenjaci, kada su naučavali, kako je II. opći crkveni sabor gornjim kanonom carigradske biskupe posve izjednačio rimskim biskupima, te kako je prijedlog *μετά* (poslije) kasnijega porijekla. Međutim je Zonara zauzeo protivno stanovište. Osim toga se znade, kako je i car Justinijan I. zahtijevao, da biskupi Novoga Rima budu ovisni o biskupima Staroga Rima.³¹ Nu tim se ne veli, da se carigradski biskupi poslije II. općega crkvenoga sabora nijesu ni služili onim pravima, što su pripadala jedino višim i velikim metropolitama. Naprotiv je činjenica, kako su se oni ovim služili, ne samo u Trakiji, nego i u Prokonzularnoj Aziji te u pontonskome području. A učinili bi barem Hrizostomu veliku nepravdu, kada bi sve to pripisali častohlepju carigradskih biskupa. Naprotiv, to je od njih kadikada tražila i sama crkvena razrovanost, na koju se u to vrijeme nailazi u istočnim egzarhijama, a izdašno su ih pri tome potpomagali istočni carevi. To osobito vrijedi za carigradskoga biskupa Atika (406.—425.) i cara Teodozija II. (408.—450.). *Teodozije je naime bio izdao Atiku povelju, prema kojoj se u Trakiji, Prokonzularnoj Aziji i Pontu nije smio nitko ni u svećenika rediti, a da nije na to prije pristao carigradski biskup.*³² I što je još više, ukazom od god. 421. bijaše podvrgao carigradskim biskupima i Istočni Ilirik. Ali kada je protiv toga rimski biskup Bonifacije I. (418.—422.) prosvjedovao, onda je Teodozije spomenuti ukaz opozvao.³³ Uz careve su vrlo mnogo doprinijeli razvoju auktoriteta carigradskih biskupa sabori, što su ih carigradski biskupi običavali obdržavati

²⁸ Dr. Hefele, Conciliengeschichte², II., str. 17.

²⁹ Ondje, II., str. 18.

³⁰ Проф. Поповић — др. Стојков. Опћа црквена историја, I., стр. 509.

³¹ Dr. Hefele, Conciliengeschichte², II., str. 17.—18.; Kirch, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae²⁻², 1036.

³² Socrates, VII., 28., 37.; dr. Weiss, Historia Ecclesiastica, I., str. 407.

³³ Проф. Поповић — др. Стојков, Опћа црквена историја, I., стр. 520.

s onim biskupima, koji bi se zadržavali u Carigradu (*σύνοδος ἐνδημῶσαι*). Napokon je *Halkedonski Sabor 28. kanonom carigradskim biskupima potvrdio prava velikih metropolita na području Trakije, Prokonzularne Azije i Ponta*.³⁴ Rimski biskupi nijesu nikada ni 3. kanon II. općega crkvenoga sabora primili na znanje, a protiv ovoga je Lav Veliki i prosvjedovao.³⁵ Suprot toga 28. je kanon Halkedonskoga Sabora na istoku ostao u krjeposti, pa je i Justinijan I. carigradskim biskupima potvrdio drugo mjesto u redu velikih metropolita.³⁶

Prava i dužnosti, što su ih u svojim područjima imali veliki metropolite, zapravo se ne razlikuju od prava i dužnosti, što su ih u svojim područjima imali istočni egzarhi, odnosno kartaški primasi. Tamo od V. vijeka veliki se metropolite nazivaju patrijarhama, a prema tome njihova područja patrijarhijama. Prije toga patrijarha je bio počasni naslov odličnijih biskupa uopće. Tamo od VI. vijeka na istoku bijaše prevladala teorija, prema kojoj bi Crkvom vladalo pet patrijarha: rimski, carigradski, aleksandrijski, antiohijski i jeruzalemski — pentarhija, pa su se prva četiri uspoređivala s četirima rijekama, što su tekle zemaljskim rajem, svipet s pet ljudskih čučenja.³⁷ Radi općenja s carevima patrijarhe su u carskoj prijestolnici držali poslovođe (*ἀποκρισιάρχιοι*, responsales).

* * *

Za rasprave, što se u VI. i u VII. vijeku vodila o »Trima Glavama«, na zapadu su, na području akvilejske metropolije (Raetia Secunda, Noricum, Savia, Pannonia Superior) nastale dvije naslovne patrijarhije: akvilejska i gradska. God. 1451. sjelo je gradske patrijarhije prenešeno u Mletke, a akvilejska god. 1751. dokinuta.

Kaošto se metropolijski sustav razvijao u okviru rimske carevine, tako se isto razvijao izvan granica rimske carevine: u Perziji, Armeniji i Iberiji. Biskupi i prosti metropoliti, koji nijesu potpadali pod nijednoga višega ili velikoga metropolitu, obično su se nazivali samostalnim poglavarima (*ἀποκέραλοι*).

(Svršit će se.)

³⁴ Dr. Hefele, Conciliengeschichte², II., str. 527.—536.

³⁵ Kirch, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae²⁻⁹, 898.—901.

³⁶ Ondje, 1036.

³⁷ Dr. Weiss, Historia Ecclesiastica, I., str. 47.—408.